

*Маруся Чурай – голос і душа
пісенної України*

Департамент культури і туризму Полтавської
обласної державної адміністрації
Обласна бібліотека для юнацтва
ім. Олесея Гончара

Маруся Чурай – голос і душа пісенної України
(до 395-річчя від дня народження легендарної
української народної співачки та поетеси)
Методичні поради

УДК 82(477.53)(072)
М 25

Укладач: Наталія Іванівна Фенько

Маруся Чурай – голос і душа пісенної України : методичні поради / уклад. Н. І. Фенько ; Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім. Олесь Гончара. – Полтава, 2020. – 32 с.

В методичних порадах подаються відомості про головні віхи життя і творчість видатної полтавки, що зібрані на основі переказів та легенд, а також список творів про Марусю Чурай, цитати, афоризми для проведення різнопланових соціокультурних заходів.

Для фахівців, що працюють з юнацтвом та молоддю.

*Чураївна... Ім'я, наче пісня
Так і лине до тих берегів,
Де жила в полтавськiм передмісті.
Де живе упродовж трьох віків...*

М. Бойко

*Вона піснями виспівала душу,
Вона пісні ці залишила нам, –*

так говорить про піснетворку XVII століття Марусю Чурай сучасна письменниця Ліна Костенко. Чураївна віддавна привертала увагу дослідників історії, фольклору, літератури. Її образ, оповитий таємничістю, ореолом міфічності, ставав центральним у творах різних літературних родів, її пісня «Ой не ходи, Грицю...» була сюжетною основою багатьох творів. Навколо постаті Марусі Чурай точилися і точаться полемічні баталії: опоненти, зійшовшись у словесному двобої, намагаються довести її реальність чи легендарність. Аргументи на користь певного твердження наводяться найнесподіваніші. Але сьогодні немає сенсу вступати в дискусію, щодо істинності існування української письменниці. Її реальність необхідно сприйняти серцем, її пісні треба перелити у власну душу. Емоційно-чуттєвий рівень – найкращий свідок справжнього існування піснетворки Марусі Чурай.

Хто вона? Яка вона?

Перекази та легенди – свідки народної пам'яті – донесли до нас образ духовно багатий, творчо обдарованої натури.

Маруся (Марина) Гордіївна Чурай народилася 1625 року (за іншими версіями – 1628 чи навіть 1629 року) у Полтавському посаді, бо вперше містом Полтаву назвали тільки 1641 року. На світ Маруся з'явилася у родині урядника (за іншими джерелами – сотника реєстру, а інколи – полкового осавула) Полтавського охочекомонного (добровільно кінного) і козацького полку Гордія Чурая та його дружини Горпини.

Як розповідають легенди, батьківська хата стояла на березі Ворскли, неподалік місця, де 1650 року, з дозволу київського митрополита Сильвестра (Косіва), в Полтаві заснували Свято-Хрестовоздвиженський жіночий монастир, який зберігся до наших днів. Полтавці знають ту місцину під Монастирською горою, де розкинулися Кривохатки (тепер – селище Вороніне).

Батько Марусі, Гордій Чурай, був людиною чесною і хороброю, палко любив батьківщину й ненавидів її ворогів. Одного разу, під час сварки з шляхтичем, не витримавши знущань пихатого чванька над простим людом, Гордій видобув із піхов шаблю й зарубав панка. Сміливцю довелося наживати з Полтави п'ятами. Поборник правди подався на Січ, пристав до гетьмана нереєстрового козацтва Павла Павлюка (Павло Михнович Бут) і з липня 1637 року брав участь у походах проти польської шляхти.

Під час Кумейківської битви козаки зазнали поразки. Гордій Чурай разом із гетьманом Павлом Павлюком, іншою козацькою старшиною легковажно склали у грудні 1637 року капітуляцію й потрапили до рук польського коронного гетьмана Миколая Потоцького, що особисто керував придушенням козацьких повстань в

Україні. Полонених привезли до Варшави, і після катувань, за рішенням зимового Сейму, в лютому 1638 року українцям відрубали голови та наштрикнули на палі.

Після смерті Гордія Чурая його дружина Горпина залишилася удвох із донькою-підлітком. Не забуваючи про героїчну загибель сотника Полтавського полку, народ оточив удову та її доньку піклуванням. Цьому значною мірою сприяла і обдарованість Марусі, дівчини вродливої, розумної, чуйної. Вона мала гарний голос, майстерно співала пісні, які невимушено складала з різних приводів, і часто, навіть у побутовій розмові, могла заримувати думки.

У першій романтизованій біографії «Маруся, Малороссийская Сафо» (1839) російський драматург і фольклорист, князь Олександр Олександрович Шаховський написав: «Чорні очі її горіли як вогонь в кришталевій лампаді; обличчя було біле, як віск, стан високий і прямий, як свічка, а голос... Що то за голос був! Такого дзвінкого і солодкого співу не чувано навіть від київських бурсаків».

Далі російський белетрист Олександр Шкляревський, який у дитинстві відвідував Григорія Квітку-Основ'яненка і бачив там мальований портрет Марусі Чурай, так описав співучу легенду: «Маруся була справжня красуня і в суто малоросійському стилі: дрібненькая (себто невелика на зріст, трохи худорлявенька, мініатюрно складена), струнка, як струна, з маленьким, але рельєфно окресленим під тонкою, білою, вишитою сорочкою бюстиком, із крихітними ручками і ніженьками, з привітним виразом ласкавого, матового кольору, засмаглим личком, на якому виступав рум'янець, з карими очима під густими бровами і довгими віями... Голівку дівчини покривало розкішне, чорне як смола волосся, заплетене ззаду в густу широку косу до колін. Чарівність дівчини довершував маленький ротик з білими, як перламутр, зубками, закритий, мов червоний мак, рожевими губками... Але при цьому в Марусі Чурай було круте, трохи випукле, гладеньке, сухе чоло і трохи дугоподібний, енергійний, із горбиком ніс».

...Оскільки історичних документів в Україні завжди менше, ніж творчих ідей, невдовзі у новознайдених свідченнях сучасників Маруся Чураївна постала... високою на зріст і мала обличчя біле-біле. У чому тут річ?

Олександр Шаховський у дитинстві бачив не героїню – портрет, щоправда, невідомо, написаний із натури чи з уяви. Олександр Андрійович Шкляревський (1837–1883) спирався на твердження людини, котра свого часу особисто бачила Марусю Чурай, що померла 1653 року.

Зіставляючи описи, помічаючи спільні риси, кожен домальовував власну Марусю Чурай. Подивімося правді в очі: незаперечних історичних документів, які б підтверджували саме існування Марусі Чурай, сьогодні немає. Натомість оповідок про те, скільки за останні чотири століття зненацька зринало паперів, тим чи іншим боком дотичних до Марусиної історії, – аж ряхтить.

Насамперед, зібраний по свіжих слідах архів щодо славетної землячки згорів під час пожежі 1 червня 1658 року, – Полтаву, за наказом гетьмана Івана Виговського, переможці пограбували й спалили.

Чимало матеріалів свого часу зібрав Григорій Квітка-Основ'яненко, готуючись писати повість «Маруся», але й вони гулькнули в Лету.

У середині ХХ століття в Центральній науковій бібліотеці АН УРСР (нині – Національна бібліотека України імені В. Вернадського) начебто знайшовся документ, що вписувався в історію Марусі, але й той десь загубився у фондах.

У середині 1960-х років дивовижною історією національної піснярки зацікавився український літературознавець і фольклорист Григорій Нудьга. Взявши за джерело легенди про Марусю пісню «Ой не ходи, Грицю...» у власній розвідці «Балада про отруєння Гриця і легенда про Марусю Чурай» (1967), він встановив: уперше пісню було опубліковано на початку ХІХ століття в Москві. Про автора тоді ніхто нічого не знав, тож тривалий час твір вважали народним.

Тим часом Марусин сюжет для театру обробив український письменник Кирило Тополя (Тополинський) із Черкащини у п'єсі «Чари, або Кілька сцен з народних бувальщин і оповідань українських» (1837). Доволі точно автор написав про власну театральну транскрипцію відомої пісні: «Скажуть інші, що п'єса моя є ніби щось змішане і не таїть у собі певної форми, яка властива якій-небудь існуючій п'єсі театральній... Це так».

Видатний український історик, етнограф, прозаїк Михайло Костомаров слушно зауважував, що у п'єсі «Чари...» подано набір окремих викінчених сцен з народного побуту: «В «Чарах» нема єдності і викінченості в цілому, але все вивершено в сценах: кожна із них подає цілу, правдиву картину... Автор нічого не перебільшує, не ідеалізує...»

Відтоді все й пішло. Перечитавши попередників, кожен у власній уяві створював свій образ співочої полтавки. Через два роки у збірці «Сто російських літераторів» князь Олександр Шаховський видрукував історичну повість «Маруся, малороссийская Сафо», сентиментальний сюжет якої одночасно нагадував «Чари» і... пісню «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці». Саме в тому прозаїчному творі вперше з'явилася героїня на ім'я Маруся Чурай.

Легенду час розкривав поволі. Оскільки в бувальщині про Марусю Чурай лунало чимало авторських пісень, створених полтавкою, у 1876 році відбулася прем'єра оперети «Ой не ходи, Грицю...» (1873) харківського міського лікаря, фольклориста і драматурга Володимира Александрова, в якій центральним персонажем стала, певна річ, Маруся.

Продовжив підживлювати легенду російський письменник і журналіст Олександр Шкляревський, опублікувавши в 1877-1878 рр. у часописі «Бджола» біографічний нарис «Маруся Чурай, малоросійська співачка». Перегравши повному повість Олександра Шаховського, підкресливши, що всі пісні засновані на особистих переживаннях Марусі, він оформив цілісний образ героїні.

Левко Боровиковський (балада «Чарівниця», 1834), Кирило Тополя (п'єса «Чари», 1837), Олександр Шаховський (повість «Маруся, малороссийская Сафо», 1839), Пантелеймон Куліш (оповідання «Орися», 1844), Степан Руданський (балада «Розмай», 1854), Володимир Александров (оперета «Ой не ходи, Грицю...», 1876), Марко Кропивницький (п'єса «Дай серцю волю, заведе в неволю», 1882), Михайло Старицький (драма «Ой не ходи, Грицю, та й на

вечорниці», 1887), Григорій Бораковський (драма «Маруся Чурай, українська піснетворка», 1887), Володимир Самійленко (драма «Маруся Чураївна», 1896), Ольга Кобилянська (повість «В неділю рано зілля копала», 1909), Іван Микитенко (п'єса «Маруся Шурай», 1924; переробка драми Михайла Старицького), Іван Хоменко (драматична поема «Марина Чурай», 1967), Любов Забашта (драматична поема «Дівчина з легенди», 1968), Борис Олійник (поема «До тієї Чураївни. Парубоцька балада», 1975), Ростислав Синько (художній фільм «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», 1978; за мотивами твору Михайла Старицького), Ліна Костенко (історичний роман у віршах «Маруся Чурай», 1979), Валентин Чемерис (історична повість «За світ встали козаченьки...», 1990) – ось далеко не повний перелік авторів і творів, у яких легенда про Марусю Чурай щоразу набувала нових, осучаснених критичних рефлексій.

«Українська Сапфо» створила близько двадцяти пісень, у яких віддзеркалюються духовне багатство українського народу, неповторна краса рідного краю. Через призму розуміння втаємничених глибин української душі Маруся Чурай виповідала нерозділене кохання, співала про важливі історичні події.

І. П. Котляревський використав її пісню «Віють вітри, віють буйні» у п'єсі «Наталка Полтавка», а М. В. Лисенко у однойменній опері. Марусині «В кінці греблі шумлять верби», «Зашуміла ліщинонька», «На городі верба рясна», «За світ встали козаченьки», «Ой у полі вітер віє», «Посіяла огірочки» майстерно оранжували М. Лисенко, Г. Кошиць, Г. Верьовка.

Сюжет біографічної балади «Ой не ходи, Грицю...» покладено в основу однойменної драми М. Старицького та безлічі балад, поем, повістей. Ця пісня перекладена багатьма мовами світу, її музику використовував Ф. Ліст.

Значною подією в письменстві став історичний роман у віршах «Маруся Чурай», написаний талановитою українкою Ліною Костенко. «Її пісні – це перло многоцінне, як дивен скарб серед земних марнот», – пише вона про Марусю.

Їх співають і досі так, як співали понад триста років тому, крізь товщу століть вони пробилися символом любові й краси, невмирущою душею роду нашого. Полтавці свято шанують пам'ять про славетну землячку. Її ім'я присвоєне вулиці, творчим ансамблям, фестивалям, конкурсам. Берегиню української пісні Раїсу Кириченко лагідно називають Чураївною. На честь талановитої землячки полтавці назвали Співоче поле та спорудили пам'ятник, на кращий проєкт якого, було проведено декілька конкурсів. Архітектори і скульптори з усіх куточків України представили понад сімдесят варіантів пам'ятника Марусі Чурай. І лише 2005 року викладачам національного технічного університету імені Юрія Кондратюка вдалося створити оригінальний проєкт, котрий і був остаточно затверджений. Спорудження пам'ятника здійснювалось на спонсорські кошти, а урочисте його відкриття відбулося 15 квітня 2006 року.

Пам'ятник славетній краянці являє собою дівочу постать, виконану із залізобетону, скованого міддю (3,9 на 1,2 м). Піснярка – в довгому вбранні, боса, з віночком у руці, зажурено схилила голову, мабуть, складаючи нову пісню.

Скульптуру встановлено на подіум із рожевого граніту біля фонтану поряд із приміщенням театру імені М. В. Гоголя. На погляд полтавців, місце вибране вдало, адже театр – це храм музики, якій служила легендарна Маруся Чурай.

Привернути увагу користувачів юнацького віку до творчої спадщини Марусі Чурай та безпосередньо познайомити з великою кількістю видань, що стосуються її життя допоможуть наступні форми популяризації літератури:

перегляди за такими назвами:

- *В тій пісні душу виплекала щиро,
У тій душі сплелися сльози й сміх;*
- *Із далеких століть ти легендою стала,
Ніжність серця свого крізь віки пронесла;*
- *Чурайвно моя, квітко, зламана горем, –
Клич твоїх почуттів у роках не згаса...;*

книжкову виставку-шану: *Ця дівчина не просто так, Маруся.
Це – голос наш. Це – пісня. Це – душа*

Цитата до виставки:

*А роки йдуть,
Віки уже минають;
І тиха Ворскла до Дніпра тече,
Десь лине пісня журавлина;
І знову стежкою до гаю йде –
Іде з легенди Чурайвна.
А. Лихошвай*

I розділ: *Жила в Полтаві дівчина Маруся –
Тепер про неї знає цілий світ...*

Прозділ: *Її пісні – як перло многоцінне,
Як дивен скарб серед земних марнот.*

III розділ: *Любов – це, люди, діло неосудне
По всі віки. Во вік віків. Амінь.*

IV розділ: *Вона мовчить і думає піснями.
І не минають лиш її пісні.*

Скільки досліджень присвятили нашій легендарній співачці Марусі Чурай! Скільки літературних творів: п'єси, романи, повісті, музичні вистави, опера, оперета...

Але і сьогодні є бажання заглибитись у щирі рядки, вслухатись у мелодичні інтонації пісень, що всьому світу розкрили глибину кохання простої української дівчини, його біль і трагедію. Але і досі тривають суперечки: чи була Маруся, чи не була, бо не знайдено історичних документів. Є тільки спогади, перекази і пісня-дума про Орлика-Чурая, батька Марусі.

На жаль, у той час, коли за переказами жила у Полтаві Маруся (1625-1652 pp.) – музичну освіту здобували в Україні тільки хлопчики в братських школах (у Києві, Львові, Луцьку), в академіях (Острозькій та Києво-Могилянській). А дівчата, може і були письменними, але їх виховували майбутніми господинями, обмежуючи їх творчі можливості, і до нас не дійшло жіночих писемних опусів тих часів, а це багато про що говорити.

А тут дівчина, що складає пісні: тексти і мелодії, чудово їх співає. До того ж, у словах пісень розкриває свої особисті почуття, проявляє яскраву індивідуальність. Аналізуючи зміст пісень, можна припустити, що вони складались упродовж усього п'яти-шести років. Тексти дивовижно цілісні за стилістикою! Вони різні за жанром, але всі базуються на народних поетичних розмірах.

Пісні її дуже подобались і хвилювали сучасників. Ніхто так не вмів розкрити душу, так виспівати свої почуття в словах і в мелодіях, як це робила Маруся. Судячи з діапазону її пісень, у неї був від природи «поставлений голос», близький до академічного співу, а тембр яскравий і виразний. Недарма захоплених відгуків від її співу вистачило на кілька поколінь переказів.

А за жанром саме ці тужливі пісні належать до пісень-романсів: «Ой Боже ж мій, Боже, милий покидає», «Чи ти, милий, пилом припав», «Чом не гудуть буйні вітри», «Чого вода каламутна», «Віють вітри, віють буйні» та інші.

Роки життя Марусі збігаються з часом, коли на Україні склався цей жанр. То ж можна сказати, що саме ця співачка – засновниця пісні-романсу, бо кращі зразки цього жанру належать саме їй, як стверджує народний поголос, слава Марусі, як співачки – авторки пісень. І саме наш народ дбайливо поставився до її спадщини, не забув ім'я славної піснетворки, авторки цілої низки пісень – шедеврів різного жанру, серед них і пісень-романсів. Цьому сприяла також її трагічна доля, сила кохання, глибина почуттів і яскравість мелодій-солоспівів, які легко запам'ятовуються після одного-двох прослуховувань.

Щоб популяризувати серед юнацтва та молоді пісенну спадщину знаменитої краянки радимо провести *музично-поетичну акварель «Вона піснями виспівала душу, вона пісні ці залишає нам»*. Через призму її пісень розповісти про трагічну долю Марусі Чурай; шляхом взаємодії різноманітних видів мистецтва у поєднанні з поетичним словом, викликати у присутніх співпереживання і насолоду, формувати естетичну культуру, розвивати різнобічні духовні і творчі здібності молоді.

Захід варто розпочати відомостями про те, що Маруся (Марина Гордіївна) Чурай народилася у Полтавському посаді, в родині урядника Полтавського охочекомонного (добровільно кінного) і козацького полку Гордія Чурая 1625 року. Їх будинок, як розповідають народні легенди, стояв на березі Ворскли, недалеко від того місця, на якому 1650 року було засновано полтавський Хрестовоздвиженський монастир, що зберігся до наших днів.

Батько Марусі, був людиною хороброю, чесною. Відважний урядник користувався у полтавчан великою шаною і любов'ю. Не дивно, що, відзначаючи його трагічну загибель, народ склав про нього пісню, яку наводить відомий

український історик та фольклорист М. Максимович у своєму збірнику українських народних пісень:

*Орлику, сизий орлику, молодий Чураю!
Ой забили ж тебе ляхи та в своєму краю
Ой забили ж тебе ляхи із твоїм гетьманом,
Із твоїм гетьманом, що паном Степаном.
Орлику, сизий Орлику! Орлів-братів маєш,
Що старі та молодії, сам їх добре знаєш.
Що старі, що молодії – всі в тебе вдалися,
Відомстити та за тебе усі поклялися...*

У пісні тепло, з великою любов'ю говориться про хороброго козака, і це підтвердження того, якою повагою користувався Марусин батько серед полтавців. Після смерті Гордія Чурая його дружина Горпина залишилася удвох із дочкою. Пам'ятаючи про героїчну загибель її чоловіка, народ оточив літню жінку і її дочку теплотою й увагою. Цьому в значній мірі сприяла і обдарованість Марусі, дівчини з чарівною зовнішністю й добрим серцем. Маруся мала чудовий голос і майстерно співала пісні, які складала з різних приводів, і часто навіть у звичайній розмові викладала свої думки віршами. Один із сучасників Марусі, висловлювання якого наводить О. Шаховської, зазначав, що «чорні очі її горіли як вогонь в кришталевій лампаді; обличчя було біле, як віск, стан високий і прямий, як свічка, а голос... Ах що то за голос був! Такого дзвінкого і солодкого співу не чувано навіть від київських бурсаків».

Впадає в око деяка суперечність між описами зовнішності молодої дівчини. За свідченнями сучасника вона була висока на зріст, Олександр Шаховський твердить, що вона була «мініатюрно складена». Сучасник зазначає, що обличчя її було біле, О. Шаховський пише, що воно було смагляве. Але така суперечність цілком припустима. Адже О. Шаховської наводить твердження людини, яка особисто бачила Марусю, а О. Шкляревський бачив лише її портрет, до того ж невідомо, чи писаний той портрет з натури, чи він був до певної міри творчою фантазією невідомого художника. Крім того, слід мати на увазі, що Олександр Шаховський бачив цей портрет у дитинстві, а свій нарис писав майже через тридцять років після того. Тут могла і пам'ять зрадити письменникові. Та й незалежно від цього, за портретом майже неможливо встановити справжній зріст людини, дати точний опис кольору обличчя. Адже на портреті і фарби могли зблякнути від часу, а самий добір фарб значною мірою залежав і від освітлення, і від смаку художника.

Проте зіставлення обох описів дає змогу знайти в них спільні риси і, отже, уявити зовнішній вигляд Марусі Чурай.

Звичайно, з такою чарівною зовнішністю, маючи від природи життєрадісну вдачу та вмюючи складати пісні, які вона гарно співала, дівчина подобалась місцевим парубкам. Серед них помітно вирізнявся, як свідчать перекази, реєстровий козак Полтавського полку, згодом значковий товариш Іскра.

О. Шаховської та Г. Бораковський на підставі фольклорних матеріалів називають Іскру Кіндратом. Та насправді, як це довів В. Л. Модзалевський,

справжнє ім'я Іскри – Іван Якович Іскра (Іскренко). Він був сином відомого гетьмана Якова Іскри-Острянина (Остряниці) і не дідом, а батьком полковникові Івану Іскрі. Молодий козак був палким прихильником Богдана Хмельницького. Гетьман, у свою чергу, цинив у ньому чесність, безмежну хоробрість і палку любов до вітчизни.

Іван Іскра був людиною трохи мовчазної й похмурої вдачі й відзначався винятковою правдивістю та благородством. Він палко любив Марусю Чурай, хоч ніколи не відкривав їй своїх почуттів, бо знав, що її серце належить іншому. Цим іншим був молодий козак, син хорунжого Полтавського полку Грицько Бобренко, якого О. Шкляревський, спираючись на відомості, одержані ним від Г. Квітки-Основ'яненка, помилково називає в своєму нарисі Грицьком Остапенком. Гриць Бобренко був молочним братом Марусі. Високий на зріст, з руськими кучерями й карими очима, він вигідно відрізнявся від Івана Іскри. Зовнішність Гриця описано в повісті О. Шаховського і цей опис збігається з тим описом, що ми його знаходимо в одній з пісень Марусі Чурай:

*Коли б же я знала, маляра б найняла,
Його біле личко та й намалювала.
Карі оченятка, котрі я любила,
Його русі кудрі я б позолотила.*

Сучасні дослідники стверджують: є всі підстави вважати, що Бобренко, або Бобровник, – не прізвище, а належність до професії. Справді, Грицьків фах рідкісний, але про такий у своїй чотиритомній «Історії Малої Росії» (1822) згадує управитель канцелярії Київського військового губернатора князя Миколи Рєпніна, російський історик і археограф Дмитро Бантиш-Каменський: «Був ще особливий рід служивих козаків, на вимогу гетьмана, який визначався полковниками та сотниками, а саме: бобровники, стрільці та пташники. Перші ловили для гетьмана бобрів, другі – стріляли звірів, останні – птахів...»

Проте Гриць був людиною слабовольною, безхарактерною. Хлопець був під великим впливом своєї матері, яка й чути не хотіла про одруження сина з Марусею. Вольова і користолюбна жінка хотіла за дружину Грицеві племінницю полковника Мартина Пушкаря, дочку осавула Федора Вешняка, Ганну (Галю) Вешняк.

Гриць, очевидно, не приховував від Марусі цих намірів, і, звичайно, вони хвилювали молоду дівчину. Особливо болісно переживала вона, коли Гриць не приходив на обіцяне побачення. Тоді в голові дівчини народжувались сумні думки, які вона виливала в чудові поетичні рядки:

*Болить моя головонька від самого чола:
Не бачила миленького ні тепер, ні вчора,
Ой бачиться, не журюся, в тугу не вдаюся.
Ой бачиться, що не плачу, самі сльози ллються:
Од милого нема людей, од нелюба илються.*

У цих рядках Маруся недвозначно натякала на те, що покірний матері, Гриць не засилав до неї сватів, тоді як Іван Іскра, це добре відчувала дівчина, мріяв бачити її своєю дружиною.

В іншій думі, створеній тоді ж, вона змальовує коханого, який іде Полтавою. Сумніви крають дівоче серце: чи любить її Гриць, чи згадує її:

*Ішов милий горонькою,
Мила – під горою,
Зацвів милий роженькою,
Мила – калиною.
- Ой ти живеш на гороньці,
А я під горою;
Чи ти тужиш так за мною,
Як я за тобою?*

Та кохаючи Гриця, Маруся водночас добре знала вади свого обранця й висміювала їх у жартівливих та гумористичних піснях. Ось одна з них:

*Грицю, Грицю, до роботи!
В Гриця порвані чоботи...
Грицю, Грицю до телят! –
В Гриця ніженьки болять...*

Було б помилкою вважати, що Маруся хотіла показати свого коханого якимсь ледацюгою. Ці рядки лише тонко натякали, що Гриця ніщо не цікавило, крім коханої:

*- Грицю, Грицю, до Марусі!
- Зараз, зараз уберуся!*

Невблаганна Маруся вирішує посміятися з бідолашного хлопця, який не може відстояти своє кохання, і в пісні з'являються гострі й дотепні рядки:

*- Грицю, Грицю, хоч жениться?
- Не можу одговоритись!*

Це вже прямий натяк на те, що Гриць не може відмовити своїй матері в її намаганнях одружити його з Галею Вешняк, і тому, як зле глузування, звучать слова пісні:

*- Грицю, Грицю, кого взяти?
- Краще Галі не зіськати...*

Пізніше Маруся ще раз підкреслить у своїй пісні безвольність Гриця, безвольність, яка згодом приведе до трагічної розв'язки, і тоді створені нею рядки будуть сповнені справжнього драматизму й глибокого суму:

*Чом ти мене не послухав, як тобі казала:
«Ходім, серце, повинчаймось, щоб мати не знала».
Ти все неньку свою слухав, мене покидаєш,
Покладаєш сиротину, іншої шукаєш.*

Суворим докором звучать заключні слова цієї чудової пісні:

*Тяжкий камінь, тяжкий-важкий на серденьку буде.
Покладаєш через неньку – сам бог свідком буде!*

Матір Гриця в піснях Марусі згадується дуже часто. Це допомагає глибше збагнути страшну драму, яка випала на долю дівчини.

Навесні 1648 року почалася визвольна війна українського народу проти польської шляхти. На чолі народу став талановитий полководець і мудрий

державний діяч Богдан Хмельницький. Піднявся на боротьбу з польськими поневолювачами і Полтавський полк, в якому були Іван Іскра і Грицько Бобренко. Для Марусі розлука з коханим була тяжким ударом. Очевидно, саме тоді вона склала чудову пісню, сповнену глибокого болю й страху перед невідомим. Ця пісня в наші дні співається в маршовому темпі і починається словами «Засвистали козаченьки». Зовсім не так співала цю пісню Маруся. Вона співала її повільно, виповнюючи кожний рядок глибоким сумом і печаллю. Проникливо звучали перші початкові рядки:

*Засвіт встали козаченьки
В похід з полуночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі...*

Ці слова правдиво передавали тогочасну дійсність. Адже, готуючись до походу, козаки дійсно вставали засвіт, тобто вдосвіта, і скликали їх зовсім не свистом, який не був притаманний козацькому побуту.

Сигналом для збору у козаків були гучні удари литавр.

Коли пісня співалася у повільному темпі, вимовляти слова «засвіт встали», в яких стоять підряд чотири приголосних, було не важко. Та коли згодом темп пісні почастішав і вона з ліричної стала бойовою козацькою піснею, важкі для вимови слова, через незручність артикуляції, перетворилися на «засвистали». Проте нас у цій пісні цікавить не тільки її початок, але й зміст, бо тут знову є прямий натяк на взаємини між Марусею і матір'ю Гриця. Рушаючи в похід, козак, очевидно, Гриць, звертається до своєї матері:

*- Ой бог знає, коли вернусь,
У яку годину.
Прийми ж мою Марусеньку,
Як рідну дитину.
Прийми ж її, матусенько,
Бо все в божій волі,
Бо хто знає, чи жив вернусь,
Чи ляжу у полі?*

В наші дні відповідь матері козакові звучить так:

*Ой рада б я Марусеньку за рідну прийняти,
Та чи буде ж вона, мене, сину, поважати?*

Та хіба така відповідь була природною в устах старої Бобренчихи, яка рішуче повстала проти кохання Гриця і Марусі, яка весь час прагнула одружити сина з Галею Вешняк? Безперечно, ні. Отже, з цього слід зробити висновок, що наведені два рядки є нашаруванням пізніших часів і не відбивають фактичного стану речей. Справжні рядки, складені Марусею, такі:

*- Яка ж би то, мій синочку,
Година настала,
Щоб чужая дитиночка
За рідную стала?*

Саме ці рядки відповідають вдачі і настрою Грицевої матері.

Поетичне обдарування Марусі Чурай розцвітає пишним квітом. Її особисті переживання, туга за коханим, перетворюються у нові й нові поетичні рядки, в нові й нові пісні й думи.

Очевидно, саме на цей час припадає створення Марусею таких пісень: «В огороді хмелинонька грядки устилає», «Шумить-гуде дібровонька» та інші. Сумуючи за своїм коханим, не маючи від нього жодної звістки, Маруся пішла на прощу до Києво-Печерської лаври, щоб у молитві знайти заспокоєння. Мабуть, тут, почувуючи себе самотньою в чужому й далекому місті, вона створила одну з кращих своїх пісень, в якій із великою силою виявляє себе душевний біль дівчини. Це пісня «Віють вітри, віють буйні», яку І. Котляревський використав згодом у своїй «Наталці Полтавці».

В цій пісні, що збереглася до наших часів у майже недоторканому вигляді, Маруся згадувала свої щасливі дні, коли Гриць був із нею:

*Не допоможуть сльози щастю,
Серцю легше буде,
Хто щаслив був хоч часочок, –
Повік не забуде.
Єсть же люди, що і моїй
Завидують долі;
Чи ж щаслива ж та билінка,
Що росте у полі.
Що у полі на пісочку,
Без роси, на сонці...
Тяжко жити без милого
На чужій сторонці!*

Так, саме «на чужій», а не «і в своїй», як співають у наші дні. Саме з цього рядка ми дізнаємось, що «Віють вітри...» Маруся створила на чужині. І ще одна пісня пов'язана з перебуванням Марусі у Києві. Не знайшовши заспокоєння в молитвах, дівчина пішла до ворожки, і та наговорила їй нісенітниць. Нещасна дівчина одразу ж відчула, що її обдурено, і з обуренням змалювала хитру ворожку в образі зозулі:

«- Скажи мені, зозуленько, довго ль мені страждати?» – запитує вона у ворожки-зозулі.

«- Ні, не довго, – відповідає їй ворожка, – нудьга твоя закінчиться цей день до вечора!»

Та Маруся знала, що це неможливо, адже козаки ще на війні, похід не закінчився. Обман очевидний, і, сповнена гніву, Маруся закінчує свою пісню такими словами:

*Бодай же ти, зозуленько, сім літ не кувала
Що ти мені, молоденькій, правди не сказала!*

Очевидно, в цей же час було створено і коротенький вірш, у якому також відбито глибокий душевний біль і страждання Марусі Чурай:

*Хилилися густі лози, Звідкіль вітер віє,
Дивилися карі очі, Звідкіль милий їде.*

*Хилилися густі лози, Та вже перестали,
Дивилися карі очі Та й плакати стали...*

Восени 1648 року становище польських військ стало катастрофічним. Новообраний польський король Ян-Казимир звернувся до Богдана Хмельницького з пропозицією про перемир'я. Хмельницький погодився припинити військові дії. Залишивши невеличкі гарнізони на Волині й Поділлі, козацькі війська відійшли на Придніпров'я. У кінці грудня 1648 року Богдан Хмельницький з козацькою старшиною прибув до Києва, де був урочисто зустрінутий народом. Було ясно, що Польща на серйозні поступки не піде, і війна триватиме, та, скориставшись із тимчасового затишшя, козаки почали повертатися додому. Маруся нетерпляче чекала Гриця, але він не з'являвся. Якось вона зустріла Івана Іскру, який щиро любив її, і спитала в нього про свого коханого. Чесний хлопець сказав їй гірку правду: Гриць скорився своїй матері і одружився з Галею Вешняк. Маруся спочатку не повірила цій жахливій новині. Вона вирішила, що Іван навмисно обмовляє Гриця, щоб відвернути її від нього. Але згодом сумнів закрався в її душу і вилився в нові пісні.

Справжній зойк душі вчувається у пісні, створеній у години розпуки:

*Ой боже ж мій, боже, милий покидає,
Милий покидає, іншої шукає!
До іншої ходить, з іншою говорить,
Мене, молодую, до славоньки вводить.*

У цій, сповненій сумом і журбою думі вперше з'являються думки про смерть, як єдиний вихід із становища, що склалося:

*Хіба вже розлучать заступ та лопата,
Заступ та лопата, гробовая хата.*

А в глибині душі ще жевріє маленький вогник надії на одруження з коханим:

*...Коли б мені, боже, неділі діждати,
Неділі діждати, на рушничку стати.
Тоді не розлучать, ні батько, ні мати,
Ні батько, ні мати, ні суд, ні громада.*

Ця дума – переконливий документ про важкий душевний стан Марусі Чурай після зради коханого. І тому таким природним докором звучить створена, мабуть, у той-таки час дума «Стелися, стелися, зелений гороше», в якій Маруся звертається до Гриця з гіркими, але суворими словами:

*Гей, ти, молоденький, голубе сизенький,
Не в правді живеш;
Минуєш мою хату, і мої ворота,
До іншої йдеш.*

Тут, крім суворого докору, вже помітний трохи завуальований мотив фатальної приреченості, який згодом, у наступних піснях Марусі, стане досить виразним.

«Гей, ви не тіштесь, воріженьки, моїй пригоді», – звертається Маруся до громади і пояснює:

*Бо моя пригода, бо моя пригода,
Як літня роса:
Як вітер повіє і сонце пригріє,
Спаде вона вся.*

У цих словах відчувається вже якась покірність долі. Гіркий докір і покірність неминучому зустрічаємо й в іншій думі, створеній, очевидно, у той період:

*Чи ти милий пилом припав, чи метелицею
Чом не ходиш ти до мене цею вулицею?*

Дівчина докоряє милому за зраду і водночас робить спробу розжалобити невірного коханого, запевняючи його, що не буде йому щастя з іншою:

*Найдеш собі дівчиноньку з карими очима:
Буде тобі, моє серце, камінь за плечима.
Найдеш собі дівчиноньку з чорними бровами
Та не знайдеш собі правди, що була між нами.*

Любов дівчини до Гриця була така сильна, що вона йому бажає щастя навіть з іншою:

*Буду бога я просити, щоб був ти щасливий
Чи зі мною, чи з другою – повік мені милий...*

Такий напрям думок Марусі здається цілком виправданим: вона кохала Гриця глибоко й щиро і заради його особистого щастя приносила себе в жертву. Та життя без коханого не мало для неї ніякого сенсу. З народних оповідань ми дізнаємось, що нещасна дівчина не знайшла в собі сили забути зрадливого коханого. У відчаї вона кинулася із греблі у Ворсклу, щоб покінчити з життям. Та, як розповідав про цю трагічну подію О. Шаховською, була врятована Іваном Іскрою, який випадково був поблизу. Він витяг з води непритомну Марусю, приніс її додому і потім довгий час доглядав її разом із старою Горпиною Чурай.

Зараз не можна стверджувати, чи дійсний цей факт, чи він є плодом творчої фантазії О. Шаховського. Та, очевидно, спроба самогубства справді була, бо про це згадується в думі тих часів. У ній мова йде про дівчину, яка

*...плаче і ридає,
Долю свою проклинає:
- Ой недоле, всім немила,
Чом ти мене не втопила?
Краще було б утопити,
Аніж з милим розлучити.*

З цих рядків можна зробити висновок, що думу створено після невдалої спроби покінчити життя самогубством, що думки про смерть не залишали дівчину, вона лише чекала нагоди, коли зможе здійснити свій намір. Про це свідчать останні рядки тієї ж таки думи:

*Скарай, боже, мене з неба,
Бо життя мені не треба.
Ой піду я утоплюся
Або в камінь розіб'юся...*

Як бачимо, у всіх наведених вище думах і піснях ще немає й натяку на помсту. Олександр Шаховської, на підставі народних розповідей, пише, що після спроби втопитися Маруся довгий час хворіла, і можливо, після одужання знову б наклала на себе руки, як про це вона співала у своїй думі. Та незабаром сталися події, що зовсім змінили напрям думок нещасної дівчини.

Якось восени приятелька Марусі, дочка полтавського старшини Мелася Барабаш, влаштувала вечорниці. Важко сказати, що примусило Марусю піти туди: чи вона хотіла трохи розвіятися, чи мала таємну надію побачити там Гриця. Він справді прийшов на вечорниці, та ще й не сам, а з своєю молодого дружиною. Там вони й зустрілися. Саме ця зустріч призвела до рішучого зламу в настрої Марусі. Вона сколихнула її палку натуру. Ревнощі, ображене жіноче самолюбство, згадки про нещасливе кохання, про нездійснені дівочі мрії – все це разом завирувало в її душі і породило страшний план помсти.

Маруся була сильною, вольовою натурою. Жодним натяком вона не розкрила свого внутрішнього стану, свого наміру. Зовні вона була чарівною, колишньою веселою Марусею і знову полонила Гриця. Невідомо, коли саме встигла Маруся запросити Гриця до себе, чи, може, він сам напросився.

Про дальший хід подій ми дізнаємося з Марусиної пісні, в якій вона детально розповіла про те, як здійснювала свою помсту.

Пісня починається зверненням до Гриця, ніби попередженням йому, щоб він не ходив на вечорниці, бо це приведе до фатального кінця:

*Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці,
Бо на вечорницях дівки-чарівниці.*

Не важко здогадатися, що під дівками-чарівницями Маруся мала на увазі і свою суперницю Галю Вешняк, і саму себе. Галі відведено у пісні всього два рядки:

*Котра дівчина чари добре знала,
Вона ж того Гриця та й причарувала.*

Тут уже прямий натяк на те, що Галя Вешняківна відбила у неї коханого. Ніби відчуваючи, що більше пісень їй співати не доведеться, вона поспішала викласти все, що було в неї на душі:

*Інша дівчинонька чорнобривая,
Та чарівниченька справедливая...*

Тут Маруся протиставляє себе Галі Вешняк. Вона підкреслює свою справедливість, бо вважає, що задумана нею кара є цілком справедливим актом відплати за зганьблену честь. І тому з такою методичністю розкриває вона в пісні свій план дій:

*У неділю рано зіллячко копала,
А у понеділок переполоскала,
Як прийшов вівторок – зілля ізварила,
У середу рано Гриця отруїла.
У четвер надвечір Гриценько помер
А прийшла п'ятниця – поховали Гриця.*

Тут маємо певне відхилення від історичної правди, бо за старими церковними звичаями померлих ховали лише на третій день.

В кінці пісні Маруся намагається виправдати свій вчинок. Звертаючись до матері, вона каже:

*- Ой мати, мати, жаль ваги не має,
Нехай же Гриценько двоїх не кохає!
Нехай він nebude ні тій, ні мені,
Нехай дістанеться сирій земліні.*

І далі:

*Оце тобі, Грицю, за теє заплава –
З чотирьох дощок темная хата...*

Вражає, в цій пісні послідовність, з якою Маруся здійснювала свою помсту. В тексті пісні ми не знаходимо й натяку на каяття або на жаль з приводу заподіяного.

Це дає підставу вважати, що пісню було створено до отруєння. Що це саме так, видно з того, що коли померлого Гриця принесли до церкви, туди прибігла сповнена відчаю Маруся. Вона кинулась до труни, цілувала небіжчика і, обливаючись сльозами, розповіла про свій злочин. Тим часом в пісні немає цього каяття.

Марусю посадили до острогу. Незабаром відбувся суд, який засудив дівчину до смертної кари. Було це, очевидно, влітку 1652 року.

В день страти вдосвіта на центральний майдан Полтави почав збиратися народ. Невдовзі під'їхав віз з засудженою, і два кати втягли на поміст майже непритомну, закуту в кайдани Марусю. Писар почав читати вирок. У цей час через натовп прорвався на змиленому коні вершник. Як свідчать народні перекази, іменем гетьмана Богдана Хмельницького він припинив читання цього вироку і вручив писареві гетьманський наказ, хоча у виданих Академією наук УРСР універсалах Богдана Хмельницького цього наказу немає. Можливо, це був не офіційний документ, а приватне розпорядження полковникові Мартину Пушкареві, копії якого в справах канцелярії Богдана Хмельницького не залишилось, а можливо, оскільки справа була термінова, не було й часу для офіційного оформлення цього документа, і тому гетьман обмежився власноручно написаною грамотою-наказом.

Очевидно, цей наказ зберігався разом з іншими документами в цій справі в канцелярії полтавського козацького суду, матеріали якого до Великої Вітчизняної війни були у Полтавському обласному архіві. Але точних даних щодо цього немає. Річ у тім, що до Великої Жовтневої соціалістичної революції державних архівів на території Полтавщини не було. Через відсутність належного догляду і в результаті несприятливих умов зберігання документів у відомчих і приватних архівах багато їх псувалося й гинуло, і немає ніякої гарантії, що серед знищених паперів не було матеріалів козацького полтавського військового суду. А втім, до останнього часу ніхто розшуками архівних матеріалів, що стосуються Марусі Чурай, не займався, і оскільки фонди Полтавського обласного архіву в період Великої Вітчизняної війни і тимчасової окупації Полтави гітлерівськими

загарбниками були значною мірою знищені, зараз немає жодної можливості відновити втрачені матеріали. Таким чином, для відтворення тексту гетьманського наказу доводиться користуватися лише народними переказами, фольклорними записами.

Тут слід мати на увазі й те, що О. Шаховської зазначає, ніби Марусю було помилувано «з зарахуванням голови» її батька, якого стратили у Варшаві, а Олександр Шкляревський, який користувався для свого нарису іншими джерелами, твердить, що у помилуванні велику роль відіграли пісні Марусі Чурай. З двох варіантів наказу можна відтворити такий текст:

«Полковникові, Судді, Старшинам і всьому Полтавському полку.

Наказ

В розумі ніхто не губить, кого щиро любить. Отже і карати без розуму не доводиться, а тому наказую: зарахувати голову полтавського урядника Гордія Чурая, відрубану ворогами нашими, за голову його дочки Марини Чурай, в пам'ять героїчної загибелі батька і заради чудових пісень, що вона їх складала. Надалі ж без мого наказу смертних вироків не здійснювати. Марину Чурай з-під варт звільнити».

О. Шаховської та О. Шкляревський, а також Г. Бораковський одноставно твердять, що козак, який майже в останню хвилину врятував Марусю, був Іван Іскра. Дізнавшись про засудження коханої дівчини, він негайно подався до Богдана Хмельницького і, користуючись прихильністю гетьмана, врятував Марусю від смерті.

О. Шкляревський розповідає, що йому відомі дві версії народних переказів про останній період життя Марусі. За однією версією, Маруся після помилування зачухла, змарніла і в тому ж таки році померла від сухот. За другою версією, їй було тяжко залишатись у Полтаві, вона багато мандрувала і померла в якомусь російському монастирі. О. Шаховської наводить конкретніше повідомлення про смерть Марусі. Він зазначає, що дівчина після помилування недовго жила на світі і померла в каятті 1653 року.

Питанню висвітлення особистості Марусі Чурай у літературних творах варто присвятити *краєзнавчу лоцію «Йдуть віки... Та живе Чураївна».*

Як уже згадувалося, особливої популярності набула пісня «Ой не ходи, Грицю...», ставши джерелом, темою багатьох творів української та європейської літератури, зокрема «Чарівниці» (1831) Л. Боровиковського, «Чарів» (1837) К. Тополі, «Марусі» (1841) В. Забіли, «Розмаю» (1854) С. Руданського, «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» (1887) М. Старицького, «Чураївни» (1894; 1899) В. Самійленка, «У неділю рано зілля копала» (1907) О. Кобилянської, «Марини Чурай» (1964) І. Хоменка, «Марусі Чурай» (1997) Ліни Костенко. Памятаючи, що більшість із названих словесних полотен уже були об'єктом літературознавчих студій, варто зупинитися на окремих із них, на тих, які найменше підпали під перо дослідників.

Л. Боровиковський одним із перших вдався до інтерпретації мотивів і образів популярної пісні-балади, щоправда, відходячи від сюжету народного

твору. Так, за Боровиковським, Гриць не любить Марусі і вона йде до ворожки, аби та навчила, як причарувати хлопця. Грицько через місяць засилає старостів до Марусі, проте йому зовсім не хочеться того весілля («в'яне як билина»), і він за два тижні помирає. Незабаром через хворобу-журбу полишає цей світ і дівчина, «кленучи ті чари».

У творі К. Тополі сюжетна основа – пісня – обростає цілою низкою фольклорних матеріалів – хорородами, танцями, прислів'ями.

І у В. Забіли власне бачення подій: він зображає чисте і віддане кохання Марусі та Гриця. Проте зовнішні обставини приводять до трагедії. Парубка забирають у рекрути, дівчина не може змиритись з розлукою, і це стає причиною її смерті:

*Дуже мучилась Маруся,
Бо вірно любила,
Прийняла, сердешну, скоро
Сирая могила.*

Отже, стосунки між Грицем і Марусею, у трактуванні В. Забіли, не ускладнені ні зрадою, ні помстою, однак завершення їх традиційно трагічне. Це зближує літературний твір із народним.

«Розмай» С. Руданського теж написаний за сюжетом «Ой не ходи, Грицю...», тільки з тією відмінністю, що герой балади не зраджував дівчини; він її не любив, а сміявся з неї. Дівчина звертається за допомогою до ворожки і зіллям, що його дала стара, причаровує парубка. Чари виявляються отрутою, милий помирає, а через три дні дівчина і своє життя «на того гробі положила, котрого сама згубила».

Соціально-побутова драма «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» Михайла Старицького розкриває морально-соціальні протиріччя пореформеного села (хоч у підзаголовку п'єси автор зазначив «Драма з давніх часів»). У творі причиною трагедії двох закоханих стають підступи сільського багатія Хоми. Він, відчуваючи власну вседозволеність, обплутує інтригами закоханих, згодом призводить до злочину й загибелі.

Проте, захопившись соціальними мотивами, автор «забув» про Марусю як народну поетесу: у п'єсі втрачено тему творчого начала в житті людини.

У 90-х роках ХІХ ст. до пісні «Ой, не ходи, Грицю...» звертається Володимир Самійленко. 1889 року він пише п'єсу аж на п'ять дій «Чураївна». У творі яскраво вимальовується чутливість жінки. Маруся у своєму коханні до Гриця шукає глибину. Нещастя, страждання, що випадають на долю дівчини, народжують пісні. Із свого горя вона видобуває творчу снагу. Бобренко-батько на легковажне зауваження сина – «На світі не одна така Маруся» – твердо відповідає: «Ні, сину мій, така одна на світі».

В. Самійленко одним з перших відчув винятковість, незвичність творчої натури, її беззахисність у цьому світі.

Сьогодні Маруся Чурай асоціюється з піснею, а пісня викликає образ Чураївни; це два нерозривні поняття, що тривожать душу, спонукають її до роздумів про сокроренне.

Варто наголосити, що протягом ХІХ століття зворушливу історію нещасливого кохання Марусі Чурай переповіли багато митців: Михайло Старицький у драмі «Ой не ходи Грицю...», Ольга Кобилянська у повісті «У неділю рано зілля копала...». Але по-особливому – в історичному романі Ліни Костенко «Маруся Чурай», де наша сучасниця створила свою версію легенди про українську героїню, яка живе не лише особистим коханням, а й служить рідній землі.

Іван Іскра в романі такий шляхетний, яким буває хіба лише ідеальний чоловік у дамських романах, але Маруся не єднає своєї долі ні з ким, бо українська героїчна жінка кохає тільки раз. «У цій любові щось було священне, таке, чого не можна осквернить» – пише Ліна Костенко.

Чому такою болісною стала для Марусі Чурай зрада коханого Гриця, що легко скорився материній волі та покликав заміж Галю Вешняк, за якою у посаг батько міг дати наплавного млина-вешняка?

То був другий ніж у спину родини Чурай. Маруся ніколи не забувала, що в грудні 1637-го саме сотник Чигиринського полку Богдан Хмельницький власноруч підписав акт про видачу провідників повстання і козацьку капітуляцію, коли батько та його бойові побратими потрапили в лабеті польського коронного гетьмана Миколая Потоцького.

Події 1638 року були жахливими, одним славетним козакам, таким як Павло Павлюк і Гордій Чурай, у столиці Речі Посполитої показово відрубали голови, тоді як іншим – Богданові Хмельницькому та його вірному поплічникові Федору Вешняку, – за розпорядженням польської влади, дали чини сотників Чигиринського полку. Визвольна війна, що починалася зі зради товаришів, була приречена на поразку.

Для Марусі Чурай і Богдан Хмельницький, і Федір Вешняк були зрадниками її батька. Тому удвічі болісним відступництвом здавався їй вчинок коханого Гриця.

Мотив зради, безперечно, виконує важливу роль у творі. Уперше це виявляється на суді, коли посланець із Січі каже: «Що ж це виходить? Зрадити в житті державу – злочин, а людину – можна?!». Проблема зради є ключовою і в гетьманському універсалі: «Вчинивши зло, вона не є злочинна, бо тільки зрада є тому причина». Гриць Бобренко передусім зрадив ту половинку душі, яка дарувала йому свободу. А потім зрадив і кохання.

Тож радимо провести *літературні дебати* за книгою Ліни Костенко «Маруся Чурай»: «...**Зрадити в житті державу – злочин, а людину – можна?**». Ця форма роботи надасть можливість запрошеним на захід розширити світогляд, навчитися бачити проблему з кількох сторін, критично мислити, аналізувати інформацію, аргументовано і толерантно відстоювати свою думку.

Варто пам'ятати, що соціокультурні заходи для юнацької аудиторії повинні характеризуватися глибиною, високою інформативністю, різноплановістю, що сприяє підвищенню рівня знань та зацікавленості користувачів.

Чи існувала реальна Маруся, чи існував Гриць? Чи не є вся ця історія фантомом, витвором народної уяви, доповненим фантазією і талантом видатних літераторів? Щоб знайти відповідь на ці запитання рекомендуємо провести для підлітків *годину пізнань і відкриттів* за темою: **«Маруся Чурай: фантом чи реальність?»**

Відповідь на це запитання не може бути категоричною.

Варто повідомити, запрошеним на захід, що уперше історію Чураївни переповів у повісті «Маруся, малороссийская Сафо» (1939) російський літератор Олександр Шаховський на основі українських народних переказів.

У 60-х роках ХХ століття, український поет Іван Хоменко (1919-1968), працюючи над поемою «Марина Чурай», знайшов у Центральній науковій бібліотеці України текст вироку, винесеного Полтавським полковим судом Марусі Чурай. Він зробив копію цього документа, яка була вперше опублікована 1973 року музикознавцем Л. Кауфманом в книзі «О популярных украинских песнях и их авторах». Ось цей текст: *«Літа от народження Сина Божого тисяча шістьсот п'ятдесят другого, місяця іюня 18 дня. За ведомом его милости пана Павла Семеновича полковника Полтавського, пред нас: Костя Кублицкого судді полку Полтавського... и при многих общих персонах, постановившаяся пред нас дівця Марина, дочка покойного урядника Полтавського охочекомонного полку Гордія Чурая, з Полтави року теперешнего загубила страх Божий, смертельных гріх учинила. На лугах зібрала коріння отруйного, зелія – цикути, з поміччю злого духа отруїла Григорія, сина хорунжого Полтавського полку Петра Бобренка.*

... Злодійка по квестом (за результатами слідства) маєт быти отдана тепер кату на отсеченье голови ея.... На покаяння перед Богом і краткой молитві дано время злодійке».

І досі невідомо, чи існувала історична особа народної поетки й піснетворки, котра палко любила й отруїла хлопця, коли той посватався до іншої, чи це тільки витвір народної уяви, доповнений фантазією літераторів про чесну дівочу любов.

Маруся Чурай мусила бути як ментальний образ української дівчини, відмінної і від Катерини з однойменної поеми Тараса Шевченка, і від Мавки з «Лісової пісні» Лесі Українки. Як писала Ліна Костенко у відомому віршованому романі:

Ця дівчина не просто так, Маруся.

Це – голос наш. Це – пісня. Це – душа.

Коли в похід виходила батава –

її піснями плакала Полтава.

Що нам потрібно було на війні?

Шаблі, знамена і її пісні.

У збірнику «Дівчина з легенди. Маруся Чурай» розміщено зібрання народних пісень, які вважають Марусиними. У передмові Михайло Стельмах пише: *«Три віки ходить пісня Марусі Чурай по нашій землі, три віки любові вже подарувала дівчина людям. А попереду – вічність, бо велика любов і велика творчість – невмирущі».* А в післямові музикознавець Леонід Кауфман висловлює сумнів, що

дівчина не могла б сама про свою трагедію скласти пісню-опис, як труїла коханого. Тож ототожнювати героїню пісні і її творчиню вважає нелогічним.

Відомо, що фольклорні матеріали певною мірою відбивають історичну правду. Відомо також, що пісні є дзеркалом народної душі і, таким чином, теж відображають певні історичні події, незалежно від того, торкаються вони історії цілого народу чи життя окремої людини. Таким чином, зібрані нашими попередниками народні перекази й пісні начебто свідчать про те, що Маруся Чурай історична особа. Аналізуючи, співставляючи і узагальнюючи розповіді про неї, створені на підставі записаних у свій час фольклорних матеріалів, можна зробити висновок, що все сказане загалом відповідає дійсності, хоч до того часу, поки не будуть знайдені архівні матеріали або інші документи про Марусю Чурай, ці припущення межуватимуть з легендарними розповідями. Ось чому ми повинні вважати її напівлегендарною особою, незалежно від того, що її існування нам здається історичним фактом. Розшуки нових матеріалів ще не закінчені. Вони повинні тривати й далі.

Але чи потрібні нам докази, якщо подібні сюжети життя та смерті й перекази про них були популярними не тільки на Полтавщині, а й в Галичині, на Волині та Поліссі, на Слобожанщині... І як би там історично не склалося, відомі випадки, коли ганьбилася вірна дівоча любов, що «чолом сягала неба...» Тому й народні художники зображали Марусю Чурай як місцевих дівчат. Хоча, за переказами, Чураївна була чорнобривою красунею, із довгою пишною косою, як у пісні: «Котра дівчина чорні брови має, то та дівчина усі чари знає». Якщо вірити фольклору, то в кожному регіоні України була своя Маруся Чурай, а спроби дівчат привернути до себе юнаків за допомогою чаклування і чар-зілля найчастіше призводили до трагічних наслідків.

Залишилися Марусині пісні, народжені від любові та мук, ними можна виспівати душу в біді й у радості:

*Тим паче зараз, як така розруха,
Тим паче зараз, при такій війні, –
Що помагає не вгашати духа,
Як не співцями створені пісні?*

В межах *години пізнань і відкриттів «Маруся Чурай: фантом чи реальність?»* варто провести *веб-квест* за цією ж темою, адже цікавими та популярними серед користувачів є ігрові форми соціокультурної роботи з елементами змагання. Його метою буде активізація пізнавальної діяльності учасників, розвиток творчих, комунікативних, креативних здібностей, виховання інтересу до української історії та літератури і вміння знаходити потрібну інформацію. Запрошеним на захід варто запропонувати виконати задалегідь підготовані завдання, під час яких команди учасників, що об'єднуються у три групи: біографи, історики, літературознавці, шукатимуть цікаву інформацію про життя та твори Марусі Чурай.

Кінцевим результатом такого заходу може бути створення веб-сторінки, презентації або відеоролика. *Доречним для молодіжної аудиторії буде проведення літературного бенефісу історичного роману у віршах Ліни Костенко «Маруся*

Чурай» «Роман, народжений з пісні». Адже Ліна Костенко родом з тої напівзатопленої української Атлантиди, яка виринає з дніпрового води останньою козацькою церквою неподалік Ржищева, де вона народилася. З тієї церкви ще можна зчитати історію. Як і зі спалених в огні 1658 року книг Полтавського магістрату, з яких поетеса зчитала життя Марусі Чурай. Цей рік знаковий в українській історії. Він означив не тільки знищення Полтави військами Івана Виговського як центру антигетьманського повстання, яке очолив полтавський полковник Мартин Пушкар, але й – першу з українсько-російських воєн, що тривають з перервами по нинішній час, і початок Руїни.

А сім літ перед тим, коли ще Пушкар був відважним соратником Хмельницького, – як провісник лиха, стався суд у полковому місті Полтава над Марусею, «голосом України». Важкий гріх учинила вона: отруїла Гриця-козака, якого «В таких походах куля обминула, не пододала ворожеска рука!». Проте її поодинокими і відчайдушними оборонцями виступають саме козаки, бо то ж з її піснями вони вирушали у військові походи. Найпершим – Іван Іскра, що вірно любив Марусю і був їй рівнею, та доля розпорядилася інакше: Маруся полюбила Гриця Бобренка з «подвійною душею». Ба – сам Богдан Хмельницький своїм універсалом скасовує смертний вирок, бо Маруся, з її піснями, – то душа народу. А ще вона – дочка свого батька, Гордія Чурая, сподвижника Богдана, героя, скараного на горло у Варшаві

«Маруся Чурай» – глибоко національний твір (за визначенням Ліни Костенко – історичний роман у віршах). Він написаний в роки вимушеного мовчання поетеси. З 1968 року, після листа на захист В. Чорновола, її ім'я навіть не згадували в пресі. А 1973 року. Ліна Костенко потрапила до «чорних списків», складених секретарем ЦК КПУ з ідеології В. Маланчуком, – якраз того року й була написана «Маруся Чурай». З тих часів – і роман «Берестечко», що згодом не раз дописувався на всіх етапах нашої боротьби і наших поразок.

Маруся перебуває у коловороті подій, визначальних для долі українців середини XVII віку, коли, за Грушевським, відбулася найбільша революція в історії України. Полум'я національно-визвольної війни проти Речі Посполитої, в якому визріла гетьманська держава, переросло в пожежу війни з Московією, і то був початок упокорення козацького народу. Але яких героїв виявила ця боротьба, які характери, яку шляхетність духу! Які пісні співала Україна! Гинули найкращі – ті, що йшли першими, ті, що досі тримають наше небо. Це до них долучилися герої Небесної сотні з останнього Майдану, добровільні батальйони та воїни АТО. Такі, як Гордій Чурай.

... *Наш батько – з тих, що умирали перші.*

А Гриць Бобренко – з тих, що хочуть жити.

В очікуванні страти Маруся передумала-перестраждала своє життя, і не зійшла зі своєї духовної висоти. Хіба що збагнула справжнє обличчя свого коханого... Ох, не вбивала вона Гриця! Смертельний трунок приготувала для себе. Але випив він. Та зацікавила її горда душа, жодного слова не зронила на суді. Смерть і любов – не є преференцією суду.

*Любов – це, люди, діло неосудне
По всі віки. Во вік віків. Амінь.*

Гриць покарав себе сам – за зраду. Був приречений:

*Від того кидавсь берега до того.
Любив достаток і любив пісні.
Це як, скажімо, вірувати в бога
і продавати душу сатані.*

Варто наголосити, що зрада – трагічна нута цього твору. Люди прямі, горді, чисті у помислах, такі як Маруся, як її батько, як Іван Іскра, не шукають легших шляхів, не відають зради. А Гриць і йому подібні, що вибирають між духовним і матеріальним, приречені на неправий вибір.

До ХХІ століття поняття честі і зради настільки розмилися, що не можна провести між ними чіткої межі. Здається, ми втрачаємо щось дуже важливе – здатність називати речі своїми іменами. І лише правда про боротьбу за свободу, озвучена Словом, – як неопалима купина...

Поетичний феномен Ліни Костенко, споріднений з генієм Шевченка, творить духовний простір України.

Устами «сивенького спудея» – мандрівного дяка-філософа, що став супутником Марусі в її прощі-дорозі до Києво-Печерської лаври, Ліна Костенко говорить про значення Слова писаного і співаного, Слова Марусі Чурай.

Нижче наводимо цитати, які можна використати при проведенні заходу:

*Я, може, божевільним тут здаюся.
Ми з вами люди різного коша.
Ця дівчина не просто так Маруся
Це – голос наш. Це – пісня. Це – душа!*

*

*Коли в похід виходила батава, –
її піснями плакала Полтава..*

*

*Що нам було потрібно на війні?
Шаблі, знамена і її пісні.*

*

*Звитяги наші, муки і руїни
безсмертні будуть у її словах.
Вона ж була як голос України,
що клекотів у наших корогвах!*

*

*А ви тепер шукаєте її кару.
Вона ж стоїть німа од самоти.
Людей такого рідкісного дару
хоч трохи, люди, треба берегти!*

*

Важкий закон. І я його не зрушу.

*До цього болю що іще додам?
Вона піснями виспівала душу.
Вона пісні ці залишає нам*

*

*Ще тільки вирок – і скінчиться справа.
І славний рід скінчиться – Чураї.
А як тоді співатиме Полтава?
Чи сльози не душитимуть її?*

*

*Я завтра, сонце, буду умирати.
Я перейшла вже смертницьку межу.
Спасибі, сонце, ти прийшло крізь ґрати.
Я лиш тобі всю правду розкажу.
Не помста це була, не божевілля.
Людина спроста ближнього не вб'є.
Я не труїла. Те прокляте зілля
він випив сам. Воно було моє.*

*

*«Болить моя головонька від самого чола:
не бачила миленького ні тепер, ні вчора –
отак собі заспіваю, наче й не журюся.
«А як вийду за ворота, од вітру валюся».
Любилися ж, кохалися, як голубів пара!*

*«Не дай боже розійтися,
як чорная хмара»...*

*А найстрашніше, що пече, як жога,
перевертає душу від жалю:
невірною, брехливого, чужого,
огидного, – а я ж його люблю!*

«У неділю рано зілля копала...

А у понеділок переполоскала...»

Порятуї від болю, смертонько ласкава!

*

Ця дівчина... Обличчя, як з ікон.

І ви її збираєтесь карати?!

*А що, як інший вибрати закон,
не з боку вбивства, а із боку зради?*

Ну, є ж про зраду там які статті?

Не всяка ж кара має бути незбожна.

*Що ж це виходить? Зрадити в житті
державу – злочин, а людину – можна?!*

*

Нестерпний біль пекучого прозріння!

Яка мене обплутала мана?

*Чи він мені, чи я йому – нерівня.
Нерівня душі – це гірше, ніж майна.*

*

*...Про татка звістки не було з півгоду
уже й Кузьма з Дем'яном розминувсьь.*

*Бо у Полтаву із того походу
ніхто живий тоді ще не вернувсьь.
Чутки ходили, що Павлюк не виждав,
що ті Кумейки – то кривавий сніг.
Що хто там здався, тільки той і вижив.
А батько ж наш, він здатися не міг.
Він гордий був, Гордієм він і звався.
Він лицар був, дарма, що постולי.
Стояв на смерть. Ніколи не здавався.
Йому скрутили руки і здали...
Що з Павлюка, живого, шкіру здерли.
Що з ним взяли ще четверо старшин.
Що проти того, як вони умерли,
І суд страшний не здасться вже страшним!
А потім їхні голови на палях
повиставляли в полкових містах.
Людей зганяли. Мати моя впала,
і крик замерз у неї на вустах.*

*

*Годуйте коней. Неблизька дорога.
Благословіть в дорогу, матері.
А що там буде, смерть чи перемога,
Полтавський полк виходить на зорі!
Там бій гримить. Там гине наша воля.
Там треба рук, і зброї, і плечей.
І що там варт чиясь окрема доля
той тихий зойк у безмірі ночей?..*

*

*Промчали коні проз мою в'язницю.
Копита б'ють вже десь біля воріт.
Це вперше, Грицю, це уперше, Грицю,
виходить полк без пісні у похід!*

*

*Самотній вершник зникне за туманом.
Сторожка вслід подивиться йому.
Той вершник зветься Іскрою Іваном.
Йому сьогодні тяжче ніж кому.
Уже він там, уже за далиною,
вітрами тугу спалює з лица.*

*Що ж, горе горем, а війна війною.
Послав полковник гетьману гінця.*

*

*Тим часом гінець доганяє світання
і клаптями ночі доточує дні.
І кожна хвилинка, здається – остання,
і крихта надії кричить йому: «Ні!»
О скільки нам, боже, ти степу одміряв!
Долини і кручі, – якби навпростець!
Трубіж, Переяслав, Дніпро, Трахтемирів...
Невже я не встигну? Невже це кінець?!
У Києві – пекло. У Хвастові – чорно.
Кипить і клекоче усе за Дніпром.
Коли б хоч не пізно. Якби позавчора.
Який він повільний, цей клятий пором!
В полях Подніпров'я, од крові обдутих,
де завжди хтось цілить тобі межі пліч,
коня поміняти в козацьких редутах
і мчати, і мчати крізь день і крізь ніч!*

*

*Гетьман підняв безсонням обпалені очі.
– Полк у дорозі! – з порога сказав Іван.
Іскро, Іване, –
Хмельницький підвівся з-за столу.–
Дяка Полтаві, прислала такого гінця.
Щось мало статись, твоєї печалі достойне?
Іскра промовив: – Полтава карає співця!*

*

*А він, тоді ще писар військовий,
підписував ту прокляту угоду
...Недогарок згасивши восковий,
він, може, знову думав про свободу?
Що якимось так складається воно,
роки ідуть, свобода ледве дише,
що наче ж і не писар він давно,
а знов угоду прокляту підпише.
Чи думав про Марусині пісні,
такі по Україні голосні,
бо й сам не раз в поході їх співав,
і дивував, безмірно дивував, –
що от скажи, яка дана їй сила,
щоб так співати, на такі слова!
Вона хоч карі легшої просила?*

Чурай був теж гаряча голова.
... Чи думав про ту голову відтяту,
поставлену в Полтаві у ті дні.
Чи про дівча, що закричало: «Тату!»
і перейшов той стогін у пісні.

*

...Вона йшла. А хмари як подерті.
І сизий степ ще звечора в росі.
І з кожним кроком до своєї смерті
була усім видніша звідусіль.
Стояли люди злякані, притихлі.
Вона йшла туди, як до вершин.
Були вже риси мертві і застигли,
і тільки вітер коси ворушив.
І тільки якось страшно, не до речі,
на тлі тих хмар і зашморгу, була
ота голівка точена, ті плечі,
той гордий обрис чистого чола.
І в тиші смертній, вже такій, аж дивній,
коли вона цілує образок, –
на тій високій шиї лебединій
того намиста доброго разок...

*

Таку співачку покаратъ на горло, –
та це ж не що, а пісню задушить...»
– «За ті пісні, що їх вона складала,
за те страждання, що вона страждала,
за батька, що розп'ятий у Варшаві,
а не схилив пред ворогом чола, –
не вистачало б городу Полтаві,
щоб і вона ще страчена була!»

*

Іду. Бреду. Захочу, то й спочину.
Розбиті ноги остуджу в росі.
Ніхто мені не дивиться у спину.
Я йду. Людина. Я така, як всі...

*

Буває, часом сліпну від краси.
Спинюсь, не тямлю, що воно за диво, –
оці степи, це небо, ці ліси,
усе так гарно, чисто, незрадливо,
усе як є – дорога, явори,
усе моє, все зветься – Україна.
Така краса, висока і нетлінна,

що хоч спинись і з богом говори

*

*А як подумать, дівчинко моя ти,
то хто із нас на світі не розп'ятий?*

*

*Воно як маєш серце не з льодини,
Розп'яття – доля кожної людини.*

*Та є печальна втіха, далєбі:
комусь на світі гірше, як тобі...*

*Тут од Лубен до самої Волині
лежать навколо села удовині...*

*

*Піднаторіли наші віршописці,
бодай їх муха вбрикнула в колисці,
убогі словом, мислю порочні,
у тридцять літ плішиві і старі,
вони складають віришки святочні,
а в селах ридма плачуть кобзарі.*

*

Минають ночі думами, піснями...

І я минаю... і минають дні...

Вона мовчить і думає піснями

І не минають лиш її пісні.

Без Слова – неназване може поійнятися туманом, а непізнане – піти у небуття.

Пісня – неопалима душа народу.

«Є прадавні скарби, що намертво лежать в землі, – метафорично сказав український прозаїк, драматург, фольклорист, академік Михайло Стельмах, – є й живі скарби, що йдуть по землі, йдуть від покоління до покоління, огортаючи глибинним чаром людську душу. До таких скарбів належить народна пісня. Три віки ходять пісні, приписувані Марусі Чурай, по нашій землі, три віки любові вже подаровано людям. А попереду вічність, бо велика любов і велика творчість – невмируща.

Дівчина померла, співуча Україна залишатиметься завжди. Безперечно, співтворцями та виконавцями отих шалено популярних в Україні пісень були і залишаються прості люди... Кожен у співану історію народної душі додає особисте бачення, власні настрої. Але народна пам'ять шанобливо, у вигляді легенд та міфів, зберігає імена лише окремих, найбільш самобутніх піснетворців».

Список літератури:

- Авраменко В. Образ жінки в історії України : жінки-козачки – Маруся Чурай та Матрона Кочубей / В. Авраменко // Позакласні заходи з історії. – Харків, 2004. – 40-46. – (Бібліотека журналу «Історія та правознавство», Вип. 10).
- Білоусько О. А. Нова історія Полтавщини (друга половина XVI – друга половина XVIII століття / О. А. Білоусько, В. О. Мокляк. – Полтава : Оріяна, 2003. – С. 63-65.
- Гончар І. Коли оживе Співуче поле в Полтаві? / І. Гончар // Нова година. – 2020. – 10-16 черв. – С. 16.
- Грибан Г. П. Гортаючи сторінки історії Полтавщини / Г. П. Грибан, В. Ф. Халимон // Трагічна доля піснетворки Марусі Чурай. – Полтава : Дивосвіт, 2016. – С. 281-286.
- Клочек Г. Д. Історичний роман Ліни Костенко «Маруся Чурай» : навч. посіб. / Г. Д. Клочек. – Кіровоград : Степова Еллада, 1998. – 52 с.
- Козлова Н. Історія пісні / Н. Козлова // Наука і суспільство. – 2015. – № 11-12. – С. 61-62.
- Кроп Т. Чураївна, овіяна легендою / Т. Кроп // Літературна Україна. – 2015. – 5 листоп. – С. 16.
- Кулаківська Т. Пісні Марусі Чурай. Легендарна дівчина з Полтави. Трагічна історія її життя. Пісні, що стали народними. «Засвіт встали козаченьки». Художні засоби / Т. Кулаківська // Українська мова і література в школах України. – 2015. – № 12. – С. 38-41.
- Мацапура В. Маруся Чурай як героїня повісті О. О. Шаховського «Маруся – малоросійська Сафо» / В. Мацапура // Слов'янський збірник. – Полтава : ТОВ «Фірма Техсервіс», 2007. – Вип. 7. – С. 57-64.
- Мелешко В. Пісня, голос і душа народу – Маруся Чурай / В. Мелешко // Рідний край. – 2000. – № 1 (2). – С. 93-96.
- Наливайко І. «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» : [Про Марусю Чурай] / І. Наливайко // Через літа, через віки...: історико-публіцистичні нариси. – Полтава : [б. в.], 2008. – С. 28-31.
- Огнева Л. Маруся Чурай – душа української козацької пісні / Л. Огнева // Україна козацька. – 2015. – № 13-14 (верес.-жовт.). – С. 14-15, 16.
- Оскоменко-Парулава Т. Засновниця пісні-романсу на Україні (Маруся Чурай) / Т. Оскоменко-Парулава // Слов'янський збірник. Вип. 5. – Полтава : ТОВ «Фірма Техсервіс», 2006. – С. 37-40.
- Ротач П. Вийшла Легендою з сивих віків : два етюди про Марусю і Гриця / П. Ротач // Рядки за рядками, літа за літами... / П. Ротач. – Полтава : [б. в.], 2005. – С. 461-474.
- Ротач П. Джерело міфу про Марусю Чурай і сучасна інтерпретація цього образу / П. Ротач // Народна творчість та етнографія. – 2001. – № 5-6. – С. 26-30.
- Рудяченко О. Маруся Чурай: скласти хоч пізній вінець / О. Рудяченко // Дзеркало тижня. – 2018. – 11 серп. – С. 11.

Сакун В. Поет Іван Хоменко та його «Маруся Чурай» : [як зник документ про легендарну піснетворку] / В. Сакун // Вечірня Полтава. – 2020. – 11 берез. – С. 13

Степаненко М. Маруся Чурай: фантом чи реальність / М. Степаненко // Українське слово. – 2017. – № 37. – С. 10-11.

Фіщенко-Савицька Н. Маруся Чурай – символ нездоланої України / Н. Фіщенко-Савицька // Все для Вчителя. – 2015. – № 10. – С. 29-31.

Халімон В. Дівчина з легенди / В. Халімон // Зоря Полтавщини. – 2020. – 28 лип. – С. 5.

Шаруділова Л. Образ Марусі Чурай: «Ця дівчина не просто так, Маруся. Це – голос наш. Це – пісня. Це – душа». Літературно-музична композиція для учнів 9-11-х класів / Л. Шаруділова // Українська мова та література. – 2017. – № 3-4 (лют.). – С. 79-86.

Шекет Ю. Пісні й таємниці Марусі Чурай / Ю. Шекет // Жінка. – 2017. – № 11. – С. 14-15.

Художні твори про Марусю Чурай:

Костенко Л. Маруся Чурай: іст. роман у віршах / Л. Костенко. – Київ : Дніпро, 1982. – 136 с.

Кобилянська О. Ю. Твори : Земля ; В неділю рано зілля копала / О. Ю. Кобилянська. – Сімферополь : Крим, 1971. – 461 с.

Кропивницький М. Л. Дай серцю волю, заведе в неволю : драма в 5-ти діях / М. Л. Кропивницький. – Київ : Мистецтво, 1950. – 69 с.

Солоня С. І. Над Пивихою пісня лунає : поезія ; Остання сповідь Марусі Чурай : поема / С. І. Солоня. – Полтава : [б. в.], 2004. – 120 с.

Хоменко І. Є. Марина Чурай : драмат. поема / І. Є. Хоменко. – Київ : Молодь, 1967. – 126 с.

Шутько Я. Чураївна : сонет / Я. Шутько // Рідний край. – 2003. – № 2. – С. 6.

Електронні ресурси:

Валюх З. Словесний образ пісні в історичному романі Ліни Костенко «Маруся Чурай» / З. Валюх [Електронний ресурс] // dsru.edu.ua : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м. : б. в.], 2016. – Режим доступу: <http://dsru.edu.ua> (дата звернення: 30.11. 2020). – Назва з екрана.

Загурська Е. Легенди про Марусю Чурай. Правда і домисли про українську народну поетесу / Е. Загурська [Електронний ресурс] // День : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – Київ, 2006. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/> (дата звернення: 30.11. 2020). – Назва з екрана.

Мариняк Р. С. «Маруся Чурай» Л. Костенко в контексті інтерпретацій легенди про піснетворку-отруйницю / Р. С. Мариняк [Електронний ресурс] // Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки : [сайт]. – Електрон. текст. дані. – [Б. м. : б. в.], 2018. – Режим доступу: <http://philosophy.karazin.ua/> (дата звернення: 30.11. 2020). – Назва з екрана.

Науково-виробниче видання

*Маруся Чурай – голос і душа пісенної України
(до 395-річчя від дня народження легендарної
української народної співачки та поетеси)
Методичні поради*

Укладач Наталія Іванівна Фенько

<i>Редактор</i>	<i>Г. С. Волкова</i>
<i>Комп'ютерна верстка</i>	<i>О. М. Якубовський</i>
<i>Відповідальна за випуск</i>	<i>С. В. Сичова</i>

*Підписано до друку 30.11.2020. 32 стор. Тираж 3 прим.
Обласна бібліотека для юнацтва імені Олеса Гончара
36039, м. Полтава, вул. Гончара, 25а*

<http://libgonchar.org>

E-mail:pobugonchara@ukr.net